

Оксана Шупта-В'язовська

**ХУДОЖНЬО-ТВОРЧИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ
ЯК СПОСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ ХАОСУ
В ДРАМІ “БРЕХНЯ” В. ВИННИЧЕНКА**

Стаття присвячена проблемі новаторства Винниченка-драматурга.

Ключові слова: художньо-творчий експеримент, хаос, гармонія.

The article is dedicated to Vinnichenko — the playwright's problem of novelty.

Key words: artistic and creative experiment chaos, harmony.

Постать Володимира Винниченка досить виразно асоціюється з художньо-творчим експериментом як своєрідним надзавданням письменника. Відразу слід зауважити, що поняття художньо-творчого експерименту не належить до розроблених і чітко окреслених. Більше того, видається, що на літературознавчому ґрунті належним чином зробити це навряд чи можливо та й потрібно. Адже творчість, у тому числі і словесна, від початків є експериментом, а художній твір — його результатом (чи не найбільш очевидною ланкою наслідків-результатів). Можна говорити про дещо парадоксальну ситуацію, коли письменники давно і наполегливо експериментують, але експеримент як такий культурна свідомість “поселила” в інших сферах, і тільки окремим представникам красного письменства вдається їй нагадати, що чи не найрадикальніший експеримент — художньо-словесний.

Відразу читач і критика помітили цю тенденцію у Винниченка, який згодом відкрито декларує морально-етичний експеримент під назвою “чесність з собою”. Симптоматичною і виразно-концептуальною у цьому плані є його авторська орієнтація та самоідентифікація у строкатому ізмамі літературному процесі початку ХХ століття.

Сказане змушує зробити висновок про те, що “локальні” експерименти Винниченка не слід сприймати замкненими, самодостатніми — вони мають складати цілісну систему. З цієї точки зору твор-

чість письменника загалом становить експеримент, причини і мета якого потребують свого з'ясування.

Дозволимо припустити, що однією з причин звернення Винниченка до творчості була потреба осмислення навколишньої дійсності, яка синхронізувалася з її художнім баченням. Звичайно, подібне можна сказати чи не про кожного митця, але справа в тому, що ця загальна закономірність у кожному окремому випадку реалізується через неповторний суб'єктивний ракурс. Принциповою складовою цього ракурсу у нашому випадку можна вважати, зокрема, неприйняття несправедливості і примусу як двох взаємозумовлюючих складових існування людини на різних рівнях, їхнє неприйняття як принципу організації дійсності, а відтак — прагнення і пошук виходу з подібної ситуації.

Чи не найбільш вагомими з перерахованих моментів стали саме прагнення і пошук “виходу”, саме вони спричинили Винниченка-революціонера, Винниченка-письменника-експериментатора. І все-таки, чому експериментатора? Мабуть тому, що екзистенційний дух доби, її інтуїція живилися відчуттям марності пошуку у відсутності виходу, а індивідуальний дух і творча свобода його знали і вимагали, а підтвердженням знання завжди є експеримент. Досить виразно це засвідчує письменницький дебют Винниченка, який традиційно і цілком справедливо пов'язується насамперед з шоком, спробою “висадити в повітря” ситуацію.

Драма “Брехня” належить до виразно винниченківських п'єс, хоча загалом властива його драматургічній манері єдність художньої пластики і штучності, привнесеної тенденційності, може здатися, не знаходить тут необхідної рівноваги. Передовсім тому, що характер центральної героїні, яка акумулює і генерує “брехнею”, не має надійної, виразно розробленої мотивації. Справді, навіщо так самозречено і впевнено бреше Наталя Павлівна? Щоб усі були щасливі? Але ж це і стає причиною нещастя всіх. Чи варто було заради такого тривіального висновку писати твір?

Подібні міркування можуть бути вагомими, якщо розглядати драму Винниченка як твір реалістичний, але ж чи є він таким?

З одного боку, відмовити у реалістичному типі узагальнення авторів п'єси недоречно. Хронотоп твору, характери дійових осіб, причини і засоби їхньої індивідуалізації цілком узгоджуються з ре-

алістичною поетикою. Але з іншого, ця настанова руйнується чи то штучністю, чи то якоюсь неприхованою декларативністю, пов'язаною з волею автора. Поступово починаєш розуміти, що автор “Брехні” не відображає життя, а чинить з ним як експериментатор. Адже художнє, тим паче реалістичне відображення передбачає рух назустріч життю, проникнення в нього, розуміння і відкриття його смислу і логіки. Автору “Брехні” смисл і логіка життя відомі, і не їх він хоче донести читачеві чи глядачеві.

Йдучи від схеми, можна говорити про те, що в драмі під назвою “Брехня” мала йти мова про брехню як спосіб і смисл існування чи то окремих дійових осіб, чи то загальної тенденції суспільного життя, з чого мали робитися відповідні висновки (людина, яка засновує своє життя на брехні, тим самим його руйнує, суспільство, яке живиться брехнею, є недосконалим тощо). Може здатися, що подібне ми бачимо і у Винниченка. Але насправді це не зовсім так. Першим своєрідним ударом-розчаруванням для читача-глядача стає те, що автор без будь-якої підготовки, соціальної або психологічної експозиції, абсолютно прямолінійно зіштовхує його з очевидністю брехні, з брехнею в її примітивно-елементарному, а тому незаперечному вигляді. Уже на початку першої дії стає відомо, що Наталя Павлівна обманює свого чоловіка. Згодом з'ясовується, що те ж саме вона робить із усіма іншими — крім чоловіка вона обманює Тосю, Івана Стратоновича, батька чоловіка, а відтак і його двох сестер. Але при цьому вона, жінка розумна і сильна, адже на ній тримається матеріальне благополуччя сім'ї на момент дії, не вважає себе брехухою, а тим більше злочинницею. Розмовляючи з кожним, вона не намагається приховати від нього йому відоме, тобто обманути його. Інша справа, що вона не говорить, наприклад, своєму чоловікові про те, чого він не знає, а швидше — не хоче знати, не хоче бачити (не випадково він недобачає).

Постає ще одне питання — чи тільки Наталя Павлівна бреше? Не будемо брати до уваги дрібний побутовий обман, до якого змушена вдаватися Пульхера, коли Наталя Павлівна не дає їй грошей, щоб заплатити за квартиру чи в магазині. Безперечно, усвідомлюють свою брехню Тось та Іван Стратонович, вони мучаться усвідомленням подвійності свого становища, але при цьому схильні перекладати свою брехню на Наталю Павлівну: вона змушує їх до цього, вони ж, навпаки, хочуть правди, хочуть все розставити по своїх місцях.

Художній світ драми є організованою системою, яка може розглядатися і як підсистема такої вищої цілісності як суспільство, оскільки все, що відбувається з її героями, зумовлене нормами і станом самого суспільства.

Вигукнувши “І звідки ти в нас такий взявся!”, І. Франко тим самим уже запрограмував сприйняття Винниченка як письменника, що не схожий на жодного іншого. Але все-таки маємо розуміти, що при всій індивідуальній своєрідності Винниченко був і залишається письменником українським. При всій оригінальності його точок зору, ракурсів, прийомів і концептуальних підходів, авторський пошук Винниченка внутрішньо синхронізований з пошуками М. Коцюбинського, В. Стефаника, Лесі Українки.

Чи не найбільш впізнаваним і виразним напрямком у художньо-творчому експерименті Винниченка є його “чесність з собою”, що може розглядатися не тільки як морально-етична концепція, але і як спосіб урівноваження, гармонізації, стабілізації безкінечно суперечливого. Але сама назва “чесність з собою” передбачає певну аномалію, роздвоєність людини, її безкінечний вихід за власні межі і повернення в них. Ця пульсація людської свідомості має на меті само-заспокоєння, само-задоволення, само-зупинку. Таким чином думка Винниченка, моралізатора і експериментатора, вирішує одвічну проблему, яка полягає в суперечності і нездоланності станів руху і спокою, що у ХХ столітті постає як стиль відношень хаосу і порядку.

Уже сама назва драми — “Брехня” — передбачає розгортання у ній смислу “чесність”, адже вони настільки між собою пов’язані, що уможливорюють існування одне одного.

Існування “чесності” з собою постає як наслідок усвідомлення неможливості (непотрібності) чесності з іншими, оскільки останнє не дозволить людині, вийшовши за власні межі, повернутися в них, — вона буде захоплена і підкорена іншими.

Художньо репрезентована Винниченком система перебуває в специфічному, але закономірному стані. З одного боку, вона тяжіє до стабільності, самозбереження, що неминуче пов’язано з посиленням її структурованості: Наталя Павлівна не тільки зберігає родину, але й посилює її, запросивши батька і сестер чоловіка мешкати разом. Загалом метою її вчинків, а власне і смислом життя постає встановлення справедливості. Вона не любить чоловіка, але він заслуговує бути

винагородженим за свою працю і безмежну довіру до жінки, — і це є справедливо і чесно по відношенню до нього. Його батько все життя трудився і тепер має право відпочити, — це також є справедливим і чесним по відношенню до нього. Сестри чоловіка також мають право на краще життя. Справедливо і чесно, коли кожен отримує те, чого він хоче. І Наталя Павлівна прагне дати кожному саме це, будучи чесною з кожним. Встановлюючи справедливість, вона тим самим стабілізує систему, посилює і знерухомлює її структуру. Тим самим героїня прагне захистити свій світ від того хаосу-несправедливості, які панують навколо і загрожують його зруйнувати.

Трагедія Наталі Павлівни полягає в тому, що в ній співіснують дві протилежні тенденції, які не просто суперечать одна одній, але кардинально одна одну заперечують, а процес їхнього взаємозаперечення передбачає шлях до самознищення існуючого. Смерть героїні, чи то її самогубство — це не тільки, а може й не стільки данина жанру, скільки логіка авторського експерименту, коли в одній дійовій особі закладене непереможне бажання щастя, гармонії, любові і одночасно не менш потужне і свідоме спалення мостів до них. Конфлікт, який переживає героїня, істотно має сковородинівське формулювання (як і загалом, колізія чесності з собою), адже розгортається він у координатах “розуму” та “серця”.

На перший погляд, поведінка Наталі Павлівни позначена єдністю раціонального та емоціонального: вона усвідомлює, що не можна говорити чоловікові правду, але і ставиться вона до нього щиро; вона усвідомлює, що його батько заслуговує на повагу і спокійне життя і щиро дарує йому це; вона розуміє, що Тось та Іван Стратонович потребують любові і щиро обіцяє їм її. Отже, видається, думки й почуття узгоджені. Але вся справа полягає у тому, що Наталя Павлівна прагне дати лад щастю, зробити так, щоб усі були щасливі і щоб усе було справедливо. Але подібний стан речей передбачає жорстокий порядок, у який передовсім не вписується сама Наталя Павлівна, тому що саме вона, будучи єдиним, по-справжньому активним елементом структури, пов'язана з хаотичністю і дестабілізацією.

Художньо-творчий експеримент Винниченка полягає вже у тому, що він руйнує узвичаєну колізію любовного трикутника. Його героїні опиняються, якщо продовжити аналогію з геометричною фігурою, в якомусь дивному багатограннику. Справа ускладнюється і тим, що

Наталя Павлівна в принципі залишається незрозумілою іншим героям, оскільки вони вважають свої стосунки з нею любовними (чи розглядають їх в цій площині), вона ж їх такими по-справжньому не вважає. Її ставлення і почуття до чоловіка, Тося, Івана Стратоновича ґрунтуються не на любовній пристрасті чи її варіаціях, а зумовлені внутрішньою потребою героїні встановити лад, гармонію в житті інших, побачити їх щасливими, адже вона сама є втіленням щастя зі своєю вірою у справедливість.

Як правило, брехню пов'язують з образом Наталі Павлівни і до певної міри це закономірно: вона обманює чоловіка, Тося, Івана Стратоновича, але з іншої точки зору брехнею обертається той світ, у якому вона живе, адже Андрій Карпович просто не хоче бачити стосунки Тося і дружини. Тось не тільки обманює Андрія Карповича, але й себе (штучність їхніх стосунків бачить Наталя Павлівна, на відміну від стосунків Тося і Вані). Не випадково в цьому плані є і ледь намічена лінія Івана Стратоновича і Досі. Отже, Наталю Павлівну, по суті, не любить ніхто. Вона притягує інших, бо володіє тим, чого їм бракує — щирістю, справжніми почуттями, вірою у щастя. Страшнішою за брехню Наталі Павлівни постає брехня інших, бо вони не тільки обманюють і інших, і самих себе, але, і то головне, бояться подивитися правді в очі. Найризикованіше тут грає Іван Стратонович і не випадково саме він стає призвідцем трагічного фіналу.

Ми вже згадували деформацію Винниченком любовного трикутника, яку можна потрактувати і в тому сенсі, що у нього трикутник стає замкненим колом, центром якого є Наталя Павлівна. Саме вона потрапляє у регламентований і впорядкований світ, у який, разом із нею, приходить чуже цьому світові щастя. Руйнується впорядкованість світу, підвищується його хаотичність і стає очевидною неможливість його узвичаєного існування. Самогубство Наталі Павлівни одночасно руйнує старий порядок і дає можливість народитись новому — вищому і більш гармонійному.

Сьогодні небезпідставно вважається, що, на відміну від наукових, гуманітарні істини — істини у сфері суспільно-політичної, загалом життєвої діяльності людини — не відкриваються, але створюються самою людиною. Дозволимо собі стверджувати, що художньо-творчий експеримент Винниченка у драмі “Брехня” має не тільки морально-психологічну природу, є не тільки варіацією “чесності з собою”, але

покликаний відповісти на основоположне питання людського існування — сформулювати певну гуманітарну істину: чи можуть бути всі, а не тільки окрема людина щасливими. Отримана ним відповідь очевидна. Ніхто не може встановити такого порядку, необхідної рівноваги. Чи не отримав Винниченко-письменник відповіді на питання, яке вирішував і Винниченко-революціонер, політик?